

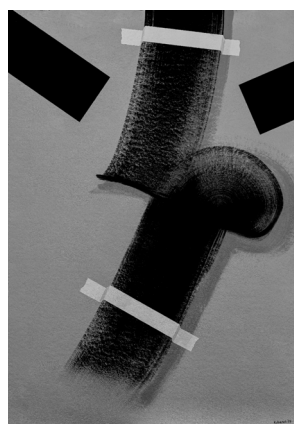
MAJDÁN JÁNOS

BORVIDÉKEK A BALATON VONZÁSÁBAN

A magyarországi borvidékek térképén jól kirajzolódnak a Balaton körüli nagy kiterjedésű szőlőültetvények, melyekhez kapcsolódva számtalan pince, pincészet működik. A hivatalos besorolások szerinti 22 borvidék közül négy területének nagy része közvetlenül a tó partján van: Badacsony, Balatonfüred-Csopak, Balatonfelvidék és Balatonboglár. A különböző nagyságú borvidékeket elsősorban pályázati és marketingokok miatt az utóbbi években nagyjából egyforma méretű régiókra vonták össze, s így létezik egy Balaton borrégió, melynek a felsoroltakon kívül még a tótól távol lévő zalai és somlyói egység is tagja. A kissé bonyolult rendszer jól jelzi, hogy egységes borvidékről nincs szó, ezért a tó körüli szőlőkről-borokról külön-külön kell szót ejteni.

Balatonfüred–Csopak¹

■ A térségben bizonyítottan legkorábban a Pannónia provinciába berendezkedett rómaiak foglalkoztak tudatosan szőlőtermeléssel. A légiók több ütemben hódították meg a mai Dunántúlt, de K. u. 50 táján már a Duna partjáig minden a birodalom fennhatósága alá tartozott. Katonaság mellett megindult a polgári lakosság ideköltözése

„...A filloxera vastatrix oly vehemens erővel végezte nálunk munkáját, hogy a jövő borében már aligha tölt nálunk mustot hordóra valaki... Míg ezelőtt csak 2-3 évvel is elragadóan szép Balaton mellékének zalai részén ma már Alsóörstől Kisörsig kopáran meredeznek a bortermő hegyek.”

és a városiasodás, de az itáliai termelők védelme miatt szőlőtermesztést hivatalosan tiltották.² Több császárt az itt állomásozó légiók segítettek trónra, köztük Próbust (K. u. 276–282), aki engedélyezte a provinciákban is a szőlő termesztését és a bor készítését. Nem volt véletlen a döntése, hiszen maga is a mai Dráva-Száva közén fekvő Sirmium tartományban született, az ottani parancsnoki beosztásában a fegyvermentes időszakban kötelezte a legionáriusokat – a később magyar szempontból is nagyon fontos – szerémségi dombokon a szőlők telepítésére. Az egyre nagyobb számban itt élő polgári lakosság, a gyakran ide telepedő leszerelt legionáriusok a mainál kissé melegebb időben szívesen építettek villákat, és alakították ki körülötte a gazdaságukat. A Pannónia provincia virágkorából feltárt villagazdaságok épületeinek díszítésén, a sírköveken gyakran megjelenik a szőlő, amely már nem az itáliai formakincs másolását, hanem a helyi lakosság növényismeretét és termelését jelzi. Az utókor számára legjobban megismerhető Veszprém melletti Balácán feltárt villagazdaságban a pince és annak felszerelése mutatja a szőlészet-borászat meglétét.

A rómaiak által meghonosított szőlőkultúra nem egybefüggő termőterületet jelentett a térségben, hanem olyan kisebb-nagyobb gazdaságokban folyó termelést, melyek a Pelso nevű tótól északabbra, de annak partjával párhuzamosan futó út mentén működtek.

A borvidékről pontos írásos források a magyar honfoglalás utáni időszakról maradtak fenn, amikor Veszprém a királynék városaként és püspöki székhelyként működött, valamint állt a tihanyi bencés apátság is. Mind Gizella udvarának, mind az egyházi központ működtetéséhez szükséges feltételeket a környező települések lakói biztosították. Az oklevelek rögzítik a falvak népének feladatait, melyek között több hely esetében a szőlőművelést is felsorolják.³

Egy idő után a térség nemesi birtokain is megjelent a szőlő, amely a tulajdonos haszna mellett a kötelező tized révén komoly bevételt jelentett az egyháznak is. A sok kis falu és a szőlők nagy része továbbra sem a Balaton partján, hanem a tóra néző, délies fekvésű lejtőkön terült el, melyet az Árpád-kori templomok nyomai jól mutatnak. A különböző vámmentességeket rögzítő kedvezmények mutatják, hogy a 12–14. században a nyugat-dunántúli kereskedők megjelentek a térségben, és megindult a vidék borainak Bécs, valamint Grác irányába történő exportja.

A török kori harcok időszakában a frontvonalra került térségben a katonai helyzethez igazodva hullámzott a szőlőtermesztés, de gyakran a mindkét fél által beszedett adók listája egyértelműen jelzi, hogy soha nem szűnt meg teljesen. A harcok elől Sümegre menekült veszprémi püspök székhelyvárosába történt visszatelepülése, majd a tudatosan megindított lakossági betelepítések jelezték a borvidék megújulását. A felszabadító harcok utáni első adatok (1698) nemcsak a szőlőkről adnak pontos képet, hanem új tulajdonosokat jeleznek: az extraneusok. A kiváló szőlők vonzották a távolabbi vidékeken lakókat, akik helyi vin-

cellérekkel műveltették a birtokaikat. A különféle szerződések, egyezségek bepillantást engednek a korabeli birtokok nagyságába, eredményeibe, ahol egy kat. hold általában 4-6 kapás szőlőt jelentett.

A 18. századi gyors ütemű betelepüléseket követte a szőlőterületek és a települések kiemelkedő növekedése. A jelenlegi borvidéken 1720-ban is meglévő 14, majd a század végére 18 falu adataiból látszik, hogy sokáig a helyiek kapás területe harmada volt a vidékiekének (866–456) majd ez az arány fokozatosan az egyensúly felé billent (4152–6075). Torzítja a helyzetet, hogy a tó mellett hosszan elnyúló Zala vármegye keleti részében fekvő borvidék mögött néhány kilométeres távolságban fekvő Veszprém és megyéjének (az 1950-ben lezajlott közigazgatási átrendezésig) falvaiban lakott a külbirtokosok nagy része. A századbeli növekedés ellenére egybefüggő szőlős vidék még nem alakult ki. Az egyre több határban már a század során hegytörvényeket fogalmaztak meg (1752), melyben rögzítették a hegybíró tisztségét és a Szent György-nap táján tartott közgyűléseket.

Az újabb nagy növekedést hozó 19. század első harmadában a tovább szaporodó települések lakói gyakorlatilag a használható földek nagy részét betelepítették a szőlővel, és akkor alakultak ki a ma is meglévő zárt táblák.

Év	1720	1781	1857	1873	1895
Települések száma	14	18	22	22	22
kat. hold	~665	~2045	4373	4662	501 (+ 852 kiirtott)

A borvidék szőlőterülete

A gyakorlati tapasztalatok alapján a Balaton keleti medencéje mellett kialakult borvidék Kenesétől Zánkáig tartott és tart, amely a tótól északra húzódó kettős domboson fekszik, a falvak nagy része a sík parti részre települt. A szőlőtermő dűlőkben a földtörténeti kor felső-permi és alsó triász kőzetei alkotják, melyek szép vörös kövei nemcsak a növénynek fontos vörös erdőtalaj kialakulását segítették, hanem a pincék (és lakóházak) nagyszerű építőanyagi is évszázadok óta.

Az éghajlatot egyrészt a tó felől áramló párás levegő, másrészt a Bakonyból a dombos erdőin keresztül érkező hűvös áramlat befolyásolja és ad kiegyensúlyozottságot. A fagyveszély korai megszűnte (április 5.), másrészt a nyári napok forróságának enyhítése hozzájárul a fürtök egyenletes fejlődéséhez. Az állandó légmozgás a szemeken gyorsan felszárítja a párát, kevés a gombabetegség és emiatt egészségesen szüretelhető a gyümölcs. A kiváló talaj, a jó vízháztartás, a tenyészidő alatti elegendő napos órák száma mind segíti a minőségi borokat. Ehhez járult a családok, közösségek korábbi tapasztalata, a reformkorban polgárok egyre nagyobb borigénye. A korszakban növekvő hírnevet szerzett balatonfüredi savanyúvíz a településnek városi jelleget adott, és nemcsak lakóinak számát, hanem az ide látogató gyógyulni, szórakozni vágyókat is

növelte. A korai forgalommal együtt járt a borfogyasztás fokozódása és az ehhez szükséges szőlőtermelés. Fényes Elek írja: „*Füred*, magyar falu, Zala, az új rendez. szer. Veszprém vmegyében, igen közel a Balatonhoz, Veszprémhez 3 óra, 186 kath., 921 ref. 20 zsidó lak. Van egy szép új ref. szentegyháza, nagy erdeje, szép szőlőhegye, melly igen erős olajos, aranyszínű bort terem. Szántó földje kevés. F. u. közbirtokos urak, és a Veszprémi káptalan. Savanyuvize s földje Magyarországon az elsők közé tartozik.”⁴

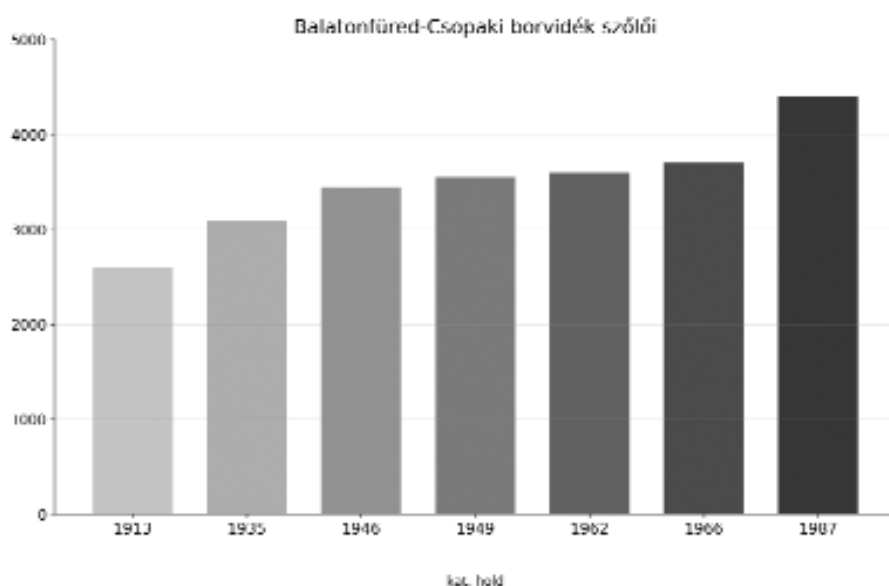
Az 1848-as forradalom és szabadságharc leverése után, majd az kiegyezéskor ismét helyreáll magyar közigazgatás megteremtette a polgári kereteket, és ennek keretében Zala vármegye a hegyrendőrségek felállításával (1875) védte a szőlőket. Országos jelentőségű volt a Balatonfüreden 1870-től működő Szőlőműves Felső Népiskola, amely öt évvel később átköltözött a szomszédos Arácsra. A borvidéken komoly gondot jelentett a rendkívül sokféle fajta szőlő, melyek közül a legjobban elterjedt Sziget, Kéknyelű, Sárfehér, Juhfark, Cserbajor mellett további több tucatnyi is feldolgozásra került. Az egyre több helyi szakember Balatonfüreden még kiállításokat is szervezett, és javasolták az esetenként bemutatott 40-50 fehér, 20-25 vörös fajta számának radikálisan csökkentését. Az egész Európán végigvonuló filoxeravész előtt készített országos összegzésből kiderül, hogy a 22 településen az új tőkét még kevesen rakják fűrt lyukakba, hanem a hagyományos módon mély árkot ásva pótolják, ültetik. A tőkék többségét már karózzák, de legnagyobb részüket csapos fejmetszéssel, azaz a kopaszra vágott fejből induló 1-2 rövid vessző megtartásával művelik. A feldolgozásnál darálókat még nem használtak, muszkolófával, lábtípással törték össze a szemeket, a prések fából készültek, és a birtok termeléséhez igazodva kézzel vagy hatalmas gerendával történt a lé nyérése.

A borvidék fejlődését ugyanúgy kettétörte az 1875-től pusztító filoxerajárvány, mint a többi kötött talajú szőlőkét Magyarországon. Először a tó keleti partján Balatonfőlkajáron jelent meg a károkozó, de gyorsan terjedt és 1891-ben már azt írta Keöd József – egykori hajóskapitány és borász: „...A filloxa vastatrix oly vehemens erővel végezte nálunk munkáját, hogy a jövő borévben már aligha tölt nálunk mustot hordóra valaki... Míg ezelőtt csak 2-3 évvel is elragadóan szép Balaton mellékének zalai részén ma már Alsóörstől Kisörszig kopáran meredeznek a bortermő hegyek.”⁵ A hatalmas pusztulás után kincstári támogatással megindult az első állami szőlőrekonstrukciós program, melyben részben amerikai direktermő, részben ilyen alanyokra oltott új fajtákat terítettek a gazdák között az arácsi iskolasegítségével. A borvidéken megjelent és domináns szőlővé vált az olaszrizling, melyeket az 1909-be forgalomba helyezett Székesfehérvár–Tapolca-vasút segítségével könnyen lehetett exportálni.

Az első világháború utáni trianoni diktátum közvetlenül nem érintette a borvidéket, közvetve annál nagyobb gondot jelentett az osztrák piac felé létrejött vámhatár. Az első rekonstrukció utáni fajták esetében sok plusz-

munkára volt szükség a szőlőkben a megjelent peronoszpóra, lisztharmat és egyéb addig ismeretlen betegségek elleni védekezésben. Előbb a nagyobb gazdaságokban, majd a kisparaszti birtokokon is tért nyert a permetezőgép, a korábbi kacorkés helyett a metszőolló használata. Minden faluban akadt szaporító oltványt készíteni tudó gazda, és sokan maguk végezték el nyáron a zöldoltást, biztosítva ezzel a táblájukon belüli fajtaszám csökkentését. A kisgazdaságokban is megindult a gépesítés: gyári darálókkal és présekkel folyt a lényelés, a hordókat és a borokat kénezték.

Bár az új fajták gyors elterjedése az első világháború előtt, majd az 1920–30-as évtized fordulóján kialakult túltermelési helyzet időszakos zavarokat hozott, de a döntően Balatonfüreden működő zsidó borkereskedők segítségével a szőlők kivágása nélkül sikerült úrrá lenni a gondokon.

A második világháború utáni földreform a borvidéken is a nagybirtokok államosítása révén lehetőséget adott új kisgazdaságok létrejöttének. A nagy kiterjedésű egyházi birtokok esetében a törvényben előírtaknál szigorúbb módon végrehajtott teljes körű elkobzás miatt komoly belső feszültségek keletkeztek.

A szőlők ugyan új tulajdonosokhoz kerültek, de a juttatott földek kis területe, a felszerelések és helyenként a szaktudás hiánya nem alakított ki életképes gazdaságokat, melyekből több helyen sikertelen kísérlettel sem sikerült működőképes termelészövetkezetet alakítani. Stabil nagyüzemmé a Csopaki Állami Gazdaság és a Balatonarácson működő Mezőgazdasági Szakiskola Tangazdasága vált, melyek számára állami tagosítási programmal alakítottak ki egybefüggő táblákat. A második téesz szervezési hullám megindulásáig (1960) a termelési kultúra, a szőlős területek

nagysága, az exportminőségű borok magas aránya vezetett el oda, hogy 1959-ben a borvidék elnyerte az önállóságát.

A szőlőkataszterrel ugyan 1949-ben közismertté váltak a térség pontos termőhelyi adottságai, az ültetvények infrastruktúrái, a borászati létesítmények és a felszereltség és ezek ismeretben vett részt a borvidék a második állami szőlőrekonstrukcióban. Az időközben megszervezett és már működő termelőszövetkezetek, illetve az állami gazdaságok számára kiírt támogatással eldőlt, hogy a tagosítással egybekötött nagyüzemi táblákon alapuló közös gazdálkodáshoz csatolni kell a gépesítést, s ez a három pillér adja meg a szőlőtermelés modernizációját. Az 1960-as évtizedben több fordulóban bővített állami támogatási rendszer időnként javításokra szorult, de elérte a célját: gépi művelésre alkalmas, néhány fajtára koncentráló szőlőkből egyszerűbb volt bort készíteni. A régi fajták közül nem bírta több a magasművelést, s emiatt teljesen kiszorultak a vidékről az évtizedek óta szigeti néven sikeres furmint, az ezerjő, a budai zöld, a bajor stb. Ekkor vált a borvidék fő borává az olaszrizling, a szürkebarát, jól bírta az átállást a zöld veltelini. A korábbi fajták mellettük tért nyert a rizlingszilváni, az ottonel muskotály, tramini, illetve 1979-ben már megjelentek a francia fajták is: chardonnay, sauvignon. A 2025-ben 27 települést összefogó 2 100 hektár körüli (3 500 kat. holdnyi) borvidéken néhány nagygazdaság mellett szép számban vannak jelen a közepes és kistermelők. Balatonfüred kiemelkedő központtá vált, melyet megkoronázott az 1987-ban elnyert a *Szőlő és Bor Nemzetközi Városa* rang és az év borásza kitüntető szakmai díjban is részesült Figula Mihály személyében itteni gazda.

Az északi part második borvidéke: a Balaton-felvidéki

■ A 23 község határában elterülő szőlők egy 50 kilométer hosszú karéjt alkotnak a tóparti dombok második vonulatának védelmében. A Köveskáltól Hévízig húzódó borvidéken jelenleg 1500 hektár (2595 kat. hold) területet borít szőlő, amely a Pannon-tenger mészkő padozatán létrejött, völgyekkel szabdalt domboldalain alakult ki, esetenként 10 %-nál meredekebb lejtőkön.

A Veszprém-Fenekpuszta (Keszthely) római főút mentén további villagazdaságok létesültek, melyek közül a Káli medencében működőkről sok lelet maradt fenn. Bár pontos adatok nincsenek, de a történelmi múltban fennmaradtak szerint Theodóra bizánci császárné is bírt itt villával, ezért kapta a Kékkút határában feltörő savanyúvíz róla a nevet.

A borvidéken belül a talajadottságok miatt további különállások léteznek. Keleten a Káli-medence, melynek kiváló borai a bazalt és bazalttufa talajra alapozva készülnek. A zárt medencét körülölelő dombok tetején lévő erdők nagy védelmet nyújtanak, ugyanakkor a kiáramló hűvös levegő csökkenti a nyári forróságot, illetve késlelteti a rügyfakadást, s így az

elfagyás veszélyét. A Pannónia provinciában támogató szerepet betöltő idevaló Próbusz császár idejéből fennmaradt az itteni kiváló bor megnevezése: *Vinea Pannonia Nobilis Districtus*. A honfoglaló magyar törzsek egyik főemberének számító Kál és nemzetsége kapta meg a medencét, kinek utódai 7 Kál nevű községben éltek, melyekből az adómentességgel bíró lakosok a királyi udvarba szállították a borokat. A ma is létező három Kál nevét viselő településből Köveskál nemesi közösségi rangot kapva a térség központjává vált. Nyugat felé haladva található a második belső kistáj, ahol a vályogos-agyagos talajba ültették a tőkét Balatonederics és Lesencetomaj között, és a nyolc faluban déli és délkeleti tájolású táblákon érik a szőlő. A harmadik alközpont a Keszthelytől északra kialakult cserzegei, melynek tíz településből kialakult lánca Sümegig húzódik, és a talaj itt döntően mészköves-dolomitos és márgás.

A csapadék, a napsütéses órák száma, a széljárás nagyon hasonló, a Balaton hatása érződik, de nem döntő. Ezen a vidékre mondják a szakemberek: a „talaj minősége a szőlőfajta felett áll”, azaz a markáns termőtalajokon a kőzet és az ásványosság alapvetően befolyásolja a készülő borok karakterét.

A török korban a tó végvári jellege miatt védettséggel bíró vidéken nem szűnt meg a szőlészkedés és a püspöki székhely Sümegre kerülésével nőtt a minőségi borigény. A 18. században a Lesence nevű falvakba német, a többibe észak-dunántúli helyekről magyar népesség érkezett, akik folytatták a szőlőművelést. A Rohoncról áttelepült tapolcai zsidó borkereskedők családi kapcsolataikon keresztül már a század végétől nagy tételben szállítottak borokat a stájer és alsó-ausztriai vevőkhöz.

Különösen kora tavasszal a stájer kereskedők saját szekereiken jelentek meg bort vásárolni, melynek ellenértékéért kiváló almát hoztak az eladóknak. A kapcsolatot szorossá tették a Káli-medence gazdái és kocsmárosai között, akik a fő fogyasztók családjával tartott kapcsolat során a cseregyermekmódszerrel egy-egy évet a másik faluba küldték a fiaikat. A Szombathely irányába korán megépült vasút 1891-től tovább növelte a minőségi borok iránti igényt, melyet még a trianoni döntés után meghúzott vámhatár sem tett tönkre. A tó körül az itteni Balatonyörökön (akkori nevén Meszesgyörökön) bukkant fel a filoxéra, amely teljesen kipusztította a szőlőket, és egy évtized után indultak meg újra a telepítések.

A két világháború között a borászatban itt is lezajlott a modernizáció az új eszközök mellett megindult a palackozás.

A borvidéken volt néhány egyházi szőlőbirtok, melyeket 1945 után államosítottak, de a tulajdonviszonyokban alapvető változás nem történt a termelészövetkezetek szervezéséig. A falvakban néhány évig önálló kis egységek alakultak, melyekben a korábbi fennmaradt táblákon próbáltak közösen gazdálkodni. Elsősorban a lókapás földmunkák és a közös értékesítés hozott sikert, de a második állami rekonstrukció keretében már alapvetően megváltoztak a szőlők. Tagosítással egybefüggő táblákba

rendeződtek a szövetkezeti használatban lévők, míg a tagoknak kiadott háztáji földek gyakran nem estek egybe a volt tulajdoni területekkel. A jól termő olaszrizling, hárslevelű, szürkebarát mellett új fajtákat is telepítettek, melyek közül a hazai nemesítésű Irsai Olivér mellett az agrár-oktatás zászlóshajójának tekinthető Georgikonban jegyzett cserzei fűszeres, a rózsakő teljes mértékben a helyi viszonyokhoz igazítva került bevezetésre.

A rendszerváltás után a borvidéken termett döntően fehér szőlőkből új módszerrel népszerű gyöngyözőbor is készül, ahol a fürtöket a technológiai érettség előtti pillanatban szüretelik és így jobban meg tudják őrizni a természetes aromákat.

A Balaton legismertebb borvidéke, a Badacsony

■ A tóhoz kötődő borok közül ismertségben kiemelkedik a badacsonyi kéknyelű és a szürkebarát. A Balaton északnyugati részén emelkedő névadó Badacsony, tőle nyugatra álló Szigliget, kelet felé a Tóti-hegy, az Őrsi-hegy, és Ábrahámhegy, valamint a tótól északra található Tapolcai-medence Szent György és Csobánc hegye alkotják a borvidéket.

A bazaltra rakódott Pannon-tenger üledéke évmilliók alatt kiváló barna erdőtalajt alakított ki, s ez a kettőség adja az itteni borok talajtani alkotóelemét. A tanúhegyek oldalában fekvő táblák elhelyezkedése szorosán összefügg a bazaltból felszabadult mikroelemek borokba történő beépülésével, így azok minőségével, amely a csúcs felé haladva egyre markánsabb.

A 16 településből álló borvidéket északról a Bakony védi, délről a Balaton párája egyenlíti ki az éghajlatát. A bazalt hőtárolása biztosítja nyáron az egyenletes éjszakai hőmérsékletet, segítve a fontos savak megtartását, és esetenként a tó vizének páratartalmával együtt az aszúsodást is.

A tanúhegyek között haladó római út a mai Tapolcai-medencében és a Badacsony keleti és nyugati oldalán fűzött fel villagazdaságokat. A magyarok térségbeli megjelenésekor a hegyek lábánál és az oldalakon telepítettek szőlőket a különböző egyházi intézmények és rendek kapták. A létrejött falvak a medence gyakran vízjárta területének szélén, a hegyek lábánál alakultak ki, míg az ültetvények 250 méter térszínig felhúzódtak. Az idők során a Csobánc és a Tóti-hegy kivételével a kiemelkedő területeket is termelésbe vonták. A török előtt Mátyás király időszakában vált országosan ismertté az itteni bor, mert a savtartalma miatt bírta a szállítást. Bár a Balatonon nem kelt át a török, de a határvidék végvári harcai miatt kiszámíthatatlan volt a szőlőtermelés és a borkészítés. A visszahódító háború és a Rákóczi-szabadságharc után az újból működő egyházi birtokok mellett főúri családok kaptak uradalmakat a borvidéken, és nagy támogatásokkal új szőlőművelés jobbágyokat szegődtek. A 18. században termésre fordult ültetvényekhez nagy pincék, préházak épültek, melyek közül több megmaradt.

Az Esterházy család nagy szőlőivel a borvidék modernizációs központjává vált, de a környékbeli köznemesek közül is egyre többen vettek szőlőt a vidéken, köztük Szegedy Ignác zalai alispán, aki 1790-ben a Tóti család építkezésével egyidőben maga is nagy épületet emeltetett a Badacsony déli oldalán.⁶

„Huszonhárom éves volt Kisfaludy, mikor 1795-ben szívének nem egyetlen, de örök szerelmét, Szegedy Rózát a badacsonyi szüreten megismerte. Hét vagy nyolc napot töltöttek együtt a szüreten, s ez idő alatt a közeli Szigligetbe is átrándultak. Itt lobbant lángra szerelme, mely aztán nem is aludt el soha, még házasságuk alatt se....

A ház kis ablakai előtt sokáig álltunk, s a messze vidékre széjjelnézünk. Balra az ábrahámi és kővágóörsi hegyek s a nagy messzeségben Tihany ormai. Előttünk és alattunk a nyugvó Balaton fensége.....

Azt néztük, azt láttuk, azt éreztük, amit a költő” – írta Eötvös Károly.

A magyar nyelv, kultúra terjesztésének híres szüreti helyszínén a gazdasszony meglepte a vendégek saját új itókájával, az ürmössel, amely országos népszerűségnek örvendett. A reformkori településekről készített „geographiai szótárban” Fényes Elek megjegyzi a hegy keleti oldalán fekvő Badacsony-Tomajról: „magyar falu, Zala vgyében, a Balaton mellett, az óriási Badacsonyhegy tövében.... A badacsonyi bor és főtt ürmös egész hazánkban a legjobbak közül való. A szőlőhegy egészen gömbölyű, s gyönyörű szőlőkkel, mulatóházakkal, erdőkkel öveztetvén körül, kevélyen tekint le a magyar tengerre, a Balatonra.”⁷

A hazai kötött talajú borvidék közül a badacsonyi szenvedte el a legkisebb filoxéra, mert a hegyen gazdálkodó Bogvay Lajos javaslatára már a század közepétől vadalanysra oltott vesszőket telepítettek. A vész múltával a borvidék gazdái saját döntésük alapján döntöttek a fehér szőlők telepítéséről és a földeket lehordó vizek elleni támfalak építéséről, ami sikeres tájátalakítást jelentett. A szőlők közül fennmaradt a kéknyelű, viszont a bajor, a furmint fokozatosan háttérbe szorult és helyettük az olaszrizling, a szürkebarát, oltványok kerültek földbe. Az Esterházy-uradalom hatalmas tábláit teraszosra alakították, és nagy pincészetet létesítettek, amelyből már az 1930-as években a teljes termést 0,7 literes üvegbe palackoztatva vitték az európai piacokra. A kiváló minőségű borokat a tapolcai zsidó kereskedők közvetítették tovább, akik közül a Leszner család városi házai alatt óriási napjainkig meglévő tároló kapacitás épült ki.

A megnyitott északi parti vasúton Hableány néven megálló létesült a bazalthegy aljában lévő kikötőnél, amely megindította a turizmust Badacsonyba, a borok jó része már a pincékben elkelt.⁸ A növekvő borfogyasztás a két világháború között a helyi gazdákat a még jobb minőségű italok előállítására ösztönözték, melynek sikerét egy kortárs így jellemzi: „A badacsonyi olyan, mint a világhírű művész, a szentgyörgyhegyi olyan, mint az a művész, aki világléteben szobájából is alig mozdult ki, és mégis nagyobb művet teremtett, mint akit ünnepeltek.”⁹

A második világháború után államosítási hullámban a nagy uradalmakat a borvidéken nem osztották szét, hanem állami gazdaságokká szervezték át, kivéve az ország egyik legmodernebb gazdaságát, az Esterházy-birtokot, melyet szétvertek.

Az 1960-as években országosan megindult nagyüzemi szervezés során a borvidéken nem termelőszövetkezet, hanem a lazább és a tagok bizonyos munkafolyamatokbeli összefogását végző szakszövetkezetet hoztak létre.

A 16 települést összefogó borvidéken 23 nyilvántartott fajta terem, melyek döntő többsége fehér borszőlő (80 %). Az olaszrizling, a rajnai rizling, a rizlingszilváni, a muskotályos hagyományos fajták, melyek mellett megjelentek a helyi kutatóintézet nemesítésű zenit, zefír, zeusz vesszők is.

A borvidéken közel 600 hektáron (ezer kat. holdon) terem a kordonos művelésű olaszrizling, melynek savai visszafogottak, zamata keserű mandulára emlékeztet, és jó évjáratban aszúsodik. A másik meghatározó fajta a 200 hektáron (háromszáznegyven kat. hold) termelt szürkebarát. Az utóbbi a bazaltot nagyon kedveli, francia eredete miatt mostanában pinot grigio néven emlegetik, és a késői szüret, illetve a hordós érlelés egyedi ízvilágot ad.

A hungarikum címét is megkapó kéknyelű korábbi korszakokban is jelen volt, de a fénykorát a reformkorban élte. Nehezen kiszámítható a termés nagysága, mert a virága nőnemű, és kell mellé porzó, melyek közül legjobb a régóta ismert budai zöld, illetve a helyi nemesítésű rózsakő. Az utóbbi években újból telepített mintegy 40 hektáros (kb. 70 kat. holdas) kéknyelű fürtjei ritkák és egyenlőtlen méretű bogyókból állnak („madárkások”), melyekből jól érlelhető, ízében fűszeres, de nem túl intenzív bor készülhet. Ismét feltűnt a bakator, melynek különleges ízvilága újdonságot jelent a nagy tömegű világborokhoz képest. A borvidék máshol nem létező újítása a Badacsony nevű fehér palackozott bort, melyhez a szőlőt előre meghatározott arányban a gazdák adják össze.

A borvidék legnagyobb és az ország másodiklegnagyobb borászata a volt Állami Pincészet megvásárlásából alakult Varga Kft. melynek a tó mindkét partján teremnek szőlői, és a francia fajták mellett ottonel muskotályból is készítenek és palackoznak közepes kategóriába tartozó borokat. A saját birtokaikon túl több száz kigazdával kötöttek szerződést szőlő felvásárlásra, biztosítva a termelők stabilitását és a megindított pezsgőgyártáshoz elegendő alapanyagot.

A déli parti szőlők: Balatonboglári borvidék¹⁰

■ A tó déli partján fekvő borvidék nem egybefüggő terület, a térépen is jól láthatóan három külön egységre oszlik, melyekből az első a partmentén mozaikszerűen elterülő és háttértelepülésekkel bíró Balatonlellei körzet. Közvetlenül a tó partjáról induló Marcali körzet Balatonberénytől déli irányban fekvő hátságon Somogyzsitfaig tart, míg a harmadik Kaposi körzenek nincs semmi kapcsolata a tóval. Jelen bemutatás során a borvi-

dék települései közül a tóhoz közeli helységek adatai kerülnek elemzésre: a teljes balatonlellei körzet, a marcali körzet tóparti falvai, valamint Hollád, Kéthely számsorai.

A Balaton felé lejtő Külső-Somogy dombháton húzódó lankái a tótól délre eső sávban fekszenek, általában löszös alapkőzetre települt barna erdőtalajba borítja, helyenként még homok is. A szőlőtermesztéshez elegendő a napfényes órák száma (évente eléri a kétezret), míg az átlagos csapadék mennyisége 700 milliméter körüli.

Mindezekhez járul a tó hatalmas víztükre, amely egyrészt a legjobbkor segíti a szőlők növekedését és a bogyók esetenkénti aszúsodását, másrészt a napsugarak visszatükrözésével és a tavaszi-őszi hőmérsékletek kiegyensúlyozásával csökkenti a fagyveszélyt.

Ilyen természetföldrajzi adottságok esetében érthető, hogy valószínűleg a kelták, majd a rómaiak is foglalkoztak szőlővel a tó déli partján. A tó vizének kiszámíthatatlan ingadozása miatt nem közvetlenül a parton haladt az út, és a települések is távolabb feküdtek a Balatontól.

A kevés római kori emlék ugyan jelzi a szőlők jelenlétét, de írásos emlékek a honfoglalás után állnak rendelkezésre. Előbb a bencések Tihanyban alapított apátsága kapott birtokokat a félszigettel szemben lévő területen, majd a Koppány-féle pogány lázadások leverése után a pannonhalmi apát kapta meg az elkobzott földeket. A Somogyváron alapított monostor a tópart nyugati részén szervezte meg a gazdaságát, illetve ott birtokolt szőlőket a királyné udvartartartása is. A törökök tóparti megjelenése tönkretette a borvidéket, és csak a 18. század második felében indították meg az új birtokosok a telepítéseket. A Széchenyi család mellett a gyors karriert befutó Festetics család, majd a rokonságukba került Hunyadyak kezére került uradalmak mellett a falvak is bírtak szőlőhegygel.

A Fényes Elek által száz évvel később rögzített állapotok szerint¹¹ a vizsgált térségben fekvő települések közül több esetben jelzi a szőlő vagy a bor fontosságát: „Szamárdi... Itt van a kőhegy, jó bor terem.” Pusztaszemes esetében írja (ami érvényes Széchenyi Lajosra és a parasztbirtokosokra is): a falunak „Van szép szőlőhegye.” Lellén Jankovich Ferenc volt a földbirtokos, ahol a községnek „Kevés nádja, de jó földje és sok jó bora van. A szintén Jankovich-birtokú Szöllös Györökről azt írja: „Fekszik kies vidéken, keletre szőlőkkel körülvéve... vörösborja jó” A Hunyadyak kezén lévő Balaton Berény „Bort természet..”, míg a másik uradalmuk, Balaton Újlakon „Van szőlőhegye, halászata és a Balatonon nádasa.”

Az első községsoros nyilvántartást tartalmazó 1873-as adatsorból ismert a tóparti települések szőlőinek területe, melyeket a második állami rekonstrukcióig követve látszanak a változások. A számok jelzik a filoxeravész itteni megjelenését, amely a homokos talaj miatt az országos átlagnál kisebb pusztítás történt.

	1873	1895	1913	1935	1965
Balatonszabadi	113	149	178	95	26
Siófok	367	200	296	189	95
Zamárdi	57	24	70	71	62
Balatonszárszó	93	52	51	60	37
Balatonőszöd	107	43	43	45	29
Balatonszemes	42	48	61	54	73
Balatonlelle	137	155	132	125	26
Balatonboglár	0	5	82	59	124
Fonyód	0	0	91	80	1
Balatonfenyves	0	0	0	0	92
Balatonmáriafürdő	0	0	0	182	71
Balatonkeresztúr	69	208	224	82	56
Balatonberény	194	109	105	108	38
Balatonszentgyörgy	202	143	162	128	19
összesen	1381	1136	1495	1278	749

A tóparti helyiségek szőlőterülete

A borvidék kialakulásában legfontosabb lépés volt a somogyi partok homoki szőlővel történő betelepítése, ahová áttelepülhettek a túloldalon tönkrement gazdák. A somogyi homoki szőlők telepítésére gróf Festetics Tasziló engedte át a part nyugati részén található nagy kiterjedésű legelőjét, melyet 1891-ben már a szerződés megkötése után rögtön birtokba is vettek a családok. A déli parti homoki telepítésért gróf Széchenyi Imre személyében külön kormánybiztos felelt, akit feleségéről, Andrássy Máriáról neveztek el az új telepet. Az első világháborúig folyamatosan növekvő területen a válogatás nélküli szüretelése miatt a siller bor dominált, melynek nagysága megegyezett a fajtánként szedett kétharmad fehér és egyharmad vörös borral. A borvidéken turisztikai okok miatt is nagy táblákban kezdtek csemegeszőlőt termelni, melyből jutott exportra is.

A második világháborút követően a nagybirtokok előbb állami tulajdonba kerültek majd a kisebb állami gazdaságok összevonásából 1955-ben megalakult Balatonboglár központtal egy új egység. A hazai szőlőtermelés módszereinek megújító helyszínévé vált a BB, a szaporító termelése, az öntözött táblák kialakítása, a kombájnnal történő szüretelés mind újdonságnak számított. A világban megjelent új fajtákból itt ültették az első táblákat Magyarországon, de mellette a kadarka ismételt telepítése, a csaknem kihalt régi magyar fajta, a királyleányka megmentése és szám-

talán ismert szőlő szelekciós módszerrel történő javítása folyt az állami gazdaságban.

A tóparti településeken folyamatosan csökkent a szőlők területe, a nyaralók és a kiszolgáló egységek építése miatt, de a második állami szőlőrekonstrukció során a Balatonboglár környékén 1200 hektár új szőlőt telepítettek. Az állami gazdaság az ország egyik nagy borkészítő központjává is vált, ahol újdonságként üdítő italokat készítettek, majd a pezsgőgyártás is megindult. A gazdaság saját kezelésű földjein túl a környező településeken gesztorságot is vállalt a szőlőtelepítésben és feldolgozásban.

Ezekkel a segítségekkel sikerült a szőlőterület csökkentését megállítani, és a korán erő Saszlából készített bor mindig Európa az évi első packba került itala. A rendszerváltás után privatizált BB előbb magában, majd az ezredfordulótól a Varga Kft. tulajdonában a Balaton legnagyobb szőlészeti-borászati gazdaságának keretében működik, ahol 20 millió mázsa szőlőből nyernek bort. A kis és közepes nagyságú gazdaságok is kiváló italokat visznek piacra, amit a térségbeli termelők között háromszor kiosztott év borásza cím jelez.

Összegzés

■ A Balaton körüli szőlők négy különböző borvidékhez tartoznak, melyekben a tó fontos szerepe és az éghajlati tényezők hasonlóak. A termelést alapvetően meghatározó sokszínű talaj a vörös homokkötől a bazaltalapon és a mészköves padozaton át a barna erdőtalajig és a homokos földig terjed. A növény térségbeli megjelenése az északi parton bizonyíthatóan a romaiakhoz köthető, míg a déli térségben a magyar állam berendezkedésével egyidős bencés apátságok és a királyné udvara telepített szőlőket. A jó minőségű borok a török hadjáratokig jövedelmezők voltak, de a harcok alatt nagyrészt megszűnt vagy nagyon csökkent a szőlők területe. A 18. századi újra telepítések már a főúri és köznemesi birtokokat helyezte előtérbe és új fajták is megjelentek. A reformkori nemzeti fellendülés magával hozta a borkultúra általánossá válását és a fogyasztói szokásokra történő figyelmet. A filoxéravész a négy borvidék közül a badacsonyit a korábban megkezdett oltványos ültetési módszert, a balatonboglárit a homokos talaj miatt kevésbé érintette. Az első, majd a fél évszázaddal későbbi második állami rekonstrukciós program segítette a termelés talpra állítását, és új külföldi és hazai nemesítésű fajták kerültek a szőlőtáblákba. A modernizáció előbb néhány nagybirtok/nagyüzem esetében indult meg, majd a kis és közepes gazdaságokban is lezajlott. Bár az államosítások egyes térségeket megtörték, a szőlőtermelés minőségi romlással járt, de minden településen fennmaradt. Az utóbbi harminc évben mind a kis, mind a nagybirtokok esetében a szőlőművelés és a borászat terén is egyenletes növekedés zajlik, folyamatosan alakul ki a Máté Andrea – Mohos Mária írásában bemutatott terroir. A Balaton menti négy borvidék különböző területen, de fontos szerepet játszik a hazai gazdasági életben.

■ JEGYZETEK

1. Az összegzés Lichtneckert András *A Balatonfüred-csopaki borvidék története* című könyv felhasználásával készült.
2. Tóth István: *Rómaiak Magyarországon*. Bp., 1975.
3. Lichtneckert András: *A Balatonfüred-csopaki borvidék története*. Veszprém, 1990.
4. Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára*. Pest, 1851. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/> (Letöltve: 2026. január 25.) A továbbiakban: Fényes: i. m.
5. Kovács Emőke: *Természeti csapás a Balatonnál – a filoxéravész*. Természeti csapás a Balatonnál – a filoxéravész Huszárvágás blog <https://huszarva.gasblog.hu> (Letöltve: 2026. január 25.)
6. Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül*. Bp., 1901. mek.oszk.hu (Letöltés: 2026. január 25.)
7. Fényes: i. m.
8. Majdán János: *A magyarországi filoxéravész hatása a vasúti áruforgalomra 1895-ben*. In: Módosné Bugyi Ildikó – Csima Péter – Hanyecz Katalin (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében*. XII. Tájérténeti Tudományos Konferencia.konferencia kiadványa : Fülek György emlékkonferencia Érd, é. n. (2019) (118–123.)
9. Hamvas Béla ír így a badacsonyi és a Szent György-hegyi borokról *A bor filozófiája* című könyvében.
10. A Balatonboglári borvidék fejezet bemutatásának alapja: Majdán János: *A BB múltja: Szőlők, borok a Dél-Baltoni Borvidékről*. In: Vitári Zsolt (szerk.): *Globális vetületek: Ünnepi kötet Fischer Ferenc 65. születésnapjára*. Bp.– Pécs, 2018. 335–352.
11. Fényes: i. m.

